

John Locke'un Dini Tolerans Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of John Locke's Understanding of Religious Tolerance

Dr. Öğr. Üyesi Eda ÇAKMAKKAYA ¹

Öz

Bu çalışma, Locke'da dini toleransın kapsamını ortaya koyarak her bir alanda toleransın ne derece mümkün olduğunu tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Locke tolerans kavramını kilise ve sivil ekseninde dini odaklı ele almış olsa da kavram diğer farklılıkları da içerecek şekilde geniş kapsamda incelenmiştir. Tolerans sorunu bir aradalığın gittikçe arttığı günümüz dünyasında barış ortamının nasıl sağlanacağına ilişkin olarak güncelliğini korumaktadır. Çalışma bu doğrultuda ilk önce Locke'da tolerans ve doğa durumu arasındaki ilişki üzerinde duracaktır. Bu ilişki uyarınca toleransın bir tercih olmaktan ziyade doğa durumunda hali hazırda var olduğu ve bir garantör arayışı çerçevesinde toplum sözleşmesine taşındığı gösterilecektir. Daha sonra ise toleransın kapsamı ve sınırları ele alınacaktır. Kilise ibadet edebilmek amacıyla bir araya gelmiş gönüllü insan topluluğu olarak ortaya konur. Bu bağlamda sivil hayata zarar vermediği sürece kilise sivilden özerk hareket etme hak ve yetkisine sahiptir. Bununla birlikte, Locke'un tolerans ilkesine sahip olmamaları gerekçesiyle Katolikleri, ahlaki değerlere bağlılıkları olmaması gerekçesiyle de Tanrı'nın varlığını reddedenleri tolerans kapsamı dışında bıraktığına dikkat çekilecektir. Akabinde sivilin ve kilisenin birbirleriyle olan ilişkisinde yetki alanlarının sınırları çizilerek sivilin yetkilerinin hangi durumlarda ve hangi gerekçelerle nereye kadar genişletilebileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Son olarak, uygun bir sivil yönetim altında söz konusu iki kitlenin de tolerans sınırları kapsamında tutulabileceği ileri sürülecek ve Locke'un ilgili iddiasını seküler gerekçelerle oluşturduğuna ayrıca dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dini Tolerans, Karşılıklılık, Sivilin Rolü

Makale türü: Araştırma

Abstract

This study aims to discuss the scope of religious tolerance in Locke and to what extent tolerance is possible in each area. Although Locke addressed the concept of tolerance with a religious focus on the axis of church and civil, the concept has been examined in a broad scope to include other differences. The problem of tolerance maintains its relevance in today's world where coexistence is increasing. In this direction, the study will first focus on the relationship between tolerance and the state of nature in Locke. According to this relationship, it will be shown that tolerance is not a choice but already exists in the state of nature and is carried to the social contract within the framework of the search for a guarantor. Then, the scope and limits of tolerance will be discussed. The church is presented as a voluntary community of people who come together for the purpose of worship. In this context, the church has the right and authority to act autonomously from the civil as long as it does not harm civil life. However, it will be noted that Locke excludes Catholics from the scope of tolerance on the grounds that they do not have the principle of tolerance and those who deny the existence of God on the grounds that they do not have a commitment to moral values. Afterwards, the boundaries of the areas of authority in the relationship between the civil and the church will be drawn and an attempt will be made to show how far the authority of the civil can be expanded in which cases and for what reasons. Finally, it will be argued that under a suitable civil

¹ Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, eda.cakmakkaya@erzurum.edu.tr

government both of these groups could be kept within the limits of tolerance and it will be noted that Locke based his claim on secular grounds.

Keywords: Religious Tolerance, Reciprocity, Role of the Civil

Paper Type: Research

Giriş

Tarih boyunca insanların farklı dil, din, ırk vb. temelinde farklı kurumlar inşa ettikleri ve bu farklılıklar sebebiyle çeşitli çatışmalar yaşadıkları görülmektedir. Günümüzün globalleşen dünyasında sınır kavramı ortadan kalkacak düzeye gelmiş ve birbirine karşıt kurallara riayet eden kimselerin bir aradalıkları keskin bir biçimde artmıştır. Bu süreç farkların bir arada yaşamasının nasıl mümkün olabileceğine ilişkin sorununun çözümünü gün geçtikçe daha elzem hale getirmiştir. Liberalizmin kurucusu sayılan ve toleransın öncülerinden kabul edilen Locke her ne kadar bu sorunu dini tolerans odaklı ele almışsa da yapıtında gördüğümüz üzere tüm farklılıkları içerecek şekilde geniş kapsamı da gözetmiştir. Tolerans sorunu Locke'un bilgi kuramı ve siyaset felsefesiyle olan ilişkisi içinde okunacaktır. Nitekim insan bilgisinin kaynağı ve kapsamının ne olduğu ve bu neliğe bağlı olarak nasıl bir toplum inşa edileceği bir bütünlük arz etmektedir.

Bu doğrultuda öncelikle tolerans kavramı ve Locke'un doğa durumu tasviri onun yaşadığı dönem gözetilerek ele alınacaktır. Daha sonra "*Toleransın Kapsamı ve Sınırları*" üst başlığı altında "*Toleransın Kapsamı*" ve "*Tolerans Sınırının Dışında Kalanlar*" alt başlıklarıyla tolerans gösterilmesi ve gösterilmemesi gerekenlerin nasıl temellendirildikleri açıklanmaya çalışılacaktır. Locke Katolikleri ve Tanrı'nın varlığını reddedenleri tolerans sınırı kapsamının dışında bırakmıştır. Bir tolerans lideri olarak Locke'un bu tutumunun sebeplerinin açıklığa kavuşturulması gerektiği gibi bu iki kitlenin kapsama dahil edilebilir olup olmadıkları sorunu da ayrıca önem arz etmektedir. Bu tartışmaların akabinde ilgili uygulamalarda sivilin yetki alanının hangi gerekçelerle nerelerde sınırlı kalacağı ve nerelere kadar genişletileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Locke sivil ile kilisenin sınırlarını çizmiş olmakla birlikte birbirleriyle olan ilişkisinde nasıl hareket edeceklerine ilişkin bir yönerge de sunar. Bu hususta nihai karar sivile tanınmış olsa da bu sınırsız bir karar mekanizması olmayıp uyrukların ilgili uygulamaları takip etme hakkı ve yükümlülüğü de söz konusudur. Çalışma Locke'un tolerans kapsamı dışında bırakılan kitlelerin toplumun sağlığına zarar vermeksizin sivil uyarınca nasıl kapsama alınabileceğine ilişkin görüşlerle son bulacaktır.

1. Tolerans Kavramı ve Doğa Durumu

Locke'un tolerans sorunuyla ilgilenmesinin ve argümanlarının gerekçelerinin daha anlaşılır olması adına politik ve tarihsel arka plana ve onun kendi otobiyografik düzlemine bakmakta fayda var gibi görünmektedir. Fransa Kralı'nın 1685'te Protestan Huguenotlara² haklar tanıyan Nantes Fermanı'nı feshetmesiyle birlikte 1680'de Fransa nüfusunun yaklaşık 850.000-900.000 Huguenotların ise yaklaşık 200.000 kişi sürgüne gitti ve kalanlar hiç değilse görünüşte Katolikliğe geçti. Kısa bir süre sonra Protestan bir tarikat olan Valdensiler³ din değiştirmeye zorlandılar, hapse atıldılar, katledildiler. Bu durum Protestanların Katoliklere karşı toleranssız olmalarının simgesi haline geldi. Protestanların yoğun olduğu İngiltere'deyse Kral II. Charles'ın Katolikliğe olan sempatanlığı bilinmekte ve varisi olan kardeşi II. James'in Katolik eğilimleri hakkında şüpheler bulunmaktaydı. Locke bu atmosfer içinde tutuklanma korkusuyla 1683'te Hollanda'ya kaçtı. Hollanda'da da nispeten dini toleranssızlık var olmakla birlikte İngiltere ve Fransa'ya oranla

² Detaylı bilgi için bkzn. <https://www.huguenotsociety.org.uk/history.html>

³ Detaylı bilgi için bkzn. <https://encyclopedia.adventist.org/article?id=CD5I>

çok daha ılımlı bir yapı söz konusuydu. Locke'un bu eseri orijinal adı *Epistola de Tolerantia ad Clariffimum Virum* adıyla Latince 1685 yılında kaleme alınmış olmasına karşın 1689 yılı Nisan ayında Hollanda'da, William Popple tarafından İngilizceye *A Letter Concerning Toleration* adıyla aktarılan eser yine aynı yılın Ekim ayında İngiltere'de anonim olarak basıldı. Metnin orijinal yazım dilinin Latince olmasına karşın Yılmaz'ın da belirttiği üzere çevirinin Locke tarafından görülmüş ve herhangi bir itirazla karşılaşmamış olması Locke'un İngilizce metni onayladığı anlamına gelmektedir (2017a, s. 13-18).

İngilizce'de yer alan toleration kelimesinin etimolojik kökeni Latince toleratio ifadesidir (Klein, 1969, s. 1625)⁴. *Toleratio* ifadesi *tolerabilis*, *tolerandus*, *tolerans*,⁵ *toleranter*, *tolerantia*, *toleratio* ve *tolerabiliter* nüans farkları olmakla birlikte gibi benzer anlamlara gelir ve *tolero* fiilinden türemiştir. (1938, s. 579). Bu bağlamlarda Nicholson tolerans kavramını altı temel bileşeniyle ele alır: "*Sapma (deviance)*, *önemseme (importance)*, *onaylamama (disapproval)*, *güç (power)*, *reddetmeme (non-rejection)* ve *iyiliktir (Goodness)*" (Akt. Yılmaz, 2017a, s.1).

Dolayısıyla tolerans herhangi bir kimse ve/veya kurum tarafından onaylanmayan bir durum karşısında –ilgili şeyi durdurabilecek/değiştirecek güce sahip olunmasına karşın- o şeyle birlikte yaşamaya ilişkin epistemolojik temelleri de olmakla birlikte politik bir duruştur. Diğer bir deyişle, hem kelimenin etimolojik kökeni hem de bir teori olarak açığa çıkışı bakımından birbirlerine karşı öteki olanların bir arada yaşamasını teminat altına almaya çalışan bir yaklaşımdır. Bununla birlikte bu kavram dilimizde hoşgörü, müsamaha, tesamuh gibi ifadelerle de kullanılmakta olup bu ifadeler tolerans kavramının içinde barındırılmayan anlayış gösterme, göz yumma, affetme gibi anlamlar içermektedir. Tolerans kavramıysa bu anlamların aksine herhangi bir şeye karşı hoş görme, göz yumma ya da affetme şöyle dursun, farkların hali hazırda bir şey olmak, bir şeyi algılamak ve bu algı temelinde bir yaşam oluşturmak bakımından olağan oluşuna dayanır (Yılmaz, 2017b, s. 286). Bu nedenle dilimizde farklı kullanımları bulunmasına rağmen metin boyunca yalnızca tolerans ifadesi kullanılacaktır.

Tolerans sorunu Locke'un entelektüel hayatında süreklilik arz eden bir alandı ve bu ilgi onun ölümüne kadar devam etti (Tuckness, 2016, s. 434). Tolerans Locke için yaşadığı dönemdeki mezhep çatışmalarına çözüm bulabilmek adına pratik nedenlerle ele alınmış olmakla birlikte kendi döneminden bağımsız olarak da ortada durmakta olup toplumun sağlığı ve devamlılığı adına siyasi bir ilke olarak okunabilir (Akdemir, 2019, s. 138). Nitekim kavram Locke'un doğa durumu tasvirinde de terminolojik olarak kavramın kendisi kullanılmamış olsa da karşılıklılık temelinde bulunabilecek bir anlayıştır. Bu karşılıklılık şüphesiz ki diğer doğa durumunu ele alan düşünürlerde aynı şekilde yorumlanmamıştır. Locke karşılıklılık durumunu olumlu anlamda kullanmıştır. Oysa Hobbes'a göre doğa durumunda her şey bütünüyle bireysel çıkarlara dayanmaktadır. Bu çıkarlar temelde insan doğasının bencil olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla bencil olan insan, doğa durumunu bırakıp bir politik yapı inşa edene kadar bir şeyleri karşılıklı yapma imkanı bulamaz (Çağmar, 2024, s. 8).

Doğa durumu teorisyenlerinden biri olan Locke siyasal iktidarın anlaşılabilmesi adına öncelikle doğa durumunun neliğini ortaya koyar. Doğa durumu her bir kimsenin başka hiçbir kimseden izin istemeksizin kendi iradeleri uyarınca doğa yasasına (akıl yasasına) bağlı kalacak şekilde kendi eylemlerini düzenledikleri ve kendi mülkiyetleri⁶ hakkında tasarrufta buldukları "*Yetkin bir Özgürlük Durumudur*"(Locke, 2016, s. 13). Her bir kimse kendi özgürlüğüyle ortada durduğu için bu özgürlük hali "*bir Başıbozukluk Durumu*" (Locke, 2016, s. 15) olmaktan ziyade "*İktidar ve Yetkinin karşılıklı olduğu bir Eşitlik Durumudur*" (Locke, 2016, s. 13). Böylesi sağlıklı

⁴ toleration, n. –F. *toleration*, fr. L. *tolerationem*, acc. of *toleratio*, 'a bearing, supporting, enduring', fr. *toleratus*, pp. of *tolerare*. See prec. word and –ion. A comprehensive kaynak olacak s.1625

⁵ tolerans –antis, p. adj. (from *tolero*), *bearing, enduring, patient, tolerant*; with genit., laborum, Tae. Cassels dictionary s. 579

⁶ Locke mülkiyet kavramını bireyin kendi yaşamı, özgürlüğü ve sahip olduğu mallar üzerindeki kendi iradi tasarrufunu kapsayacak şekilde kullanır (Ağaoğulları & Zabcı & Ergün, 2009, s. 174).

görünen bir doğa durumundan toplum sözleşmesine/siyasal yaşama geçilmesinin sebebi ise şöyle belirtilir:

“Diğer taraftan, İnsanın Kötü Doğası, Tutku ve İntikam, İnsanları, diğerlerini cezalandırmada aşırıya götürecektir. Bunu Karışıklık ve Düzensizlikten başka bir şey izlemeyecektir ve bu yüzden de Tanrı, Yönetimi kesinlikle İnsanların tarafılığı ve şiddetini sınırlamak için göndermiştir. *Sivil Yönetimin*, İnsanların kendi Davalarında Yargıçlar olabildikleri, kesinlikle Muhteşem olması gereken Doğa Durumunun sakıncalarının doğru Çaresi olduğunu kolaylıkla kabul ederim” (Locke, 2016, s. 21).

Dolayısıyla sivil yönetimin amacı suç-ceza orantısının sağlanabilmesi ve aşırılıkların önüne geçilmesi olarak görülebilir. Bu bakımdan siyasal iktidar kamu yararı gözetilecek şekilde mülkiyetin düzenlenmesi ve devletin korunması için en kötü durumlarda ölüm cezasını içermek kaydıyla yasa yapma “*Hakkı*” olarak ortada durur. Yine her bir kimse kendi varlığı tehlikede olmadığı sürece kendi türünden olan diğer bir kimsenin varlığını korumakla yükümlüdür. Ortada bir suç olmadığı ve adaletin tesisinin yeniden sağlanması gerekmeyen sürece bir başkasının yaşamı, özgürlüğü, sağlığı ve malları kötüleştirilemez. Buna karşın, doğa yasasını çiğneyen herhangi bir kimse bir başka kimse tarafından yasanın ihlalinin ihlali uyarınca ve gerekli derecede yine insanlığın barışının korunması amacıyla cezalandırılabilir. Locke bu noktada Kabil ve Habil hikayesine göndermede bulunarak şöyle belirtir:

“...telafisi mümkün olmayan benzer bir zararı vermektan caydırmak için... birine karşı haksız yere Şiddet uygulayarak ve Kan Dökerek tüm İnsanoğluna karşı Savaş açmış ve bu nedenle İnsanın birlikte toplum da kuramayacağı, güvende de olamayacağı Vahşi Hayvanlardan biri olan *Aslan* ya da *Kaplan* gibi yok edilebilecek bir Suçlunun kalkışmalarına karşı korumak için Katili öldürme iktidarına sahiptir: Nitekim ‘*Her kim İnsan Kanı dökerse, onun Kanı da, İnsan tarafından dökülecektir*’” biçimindeki büyük Doğa Yasası da buna dayanır (Locke, 2016, s. 20).

Locke'un doğa durumu tasvirinde her bir kişinin bir diğerinin yaşam, hürriyet ve mülkiyet haklarına zarar vermediği sürece/ölçüde otonomi sahibi olduğu; diğer bir deyişle, sınırlı bir özgürlüğe sahip olduğuna dayandırılarak toplum sözleşmesi çerçevesinde ele alabileceğimiz tolerans anlayışı da sınırlandırılmıştır. Locke tolerans kavramını kilise ve mensupları, siviller, kilise ve kilise, rahipler ve diğerleri olacak şekilde dört ayrı sınıflandırmada ele alır. Bu inceleme nihayetinde tolerans elde edilmiş bir hak olmaktan ziyade yaşamın, çeşitliliğin, epistemolojik temelde tanıtlama kısıtlamaları⁷ gereği zorunlu/doğal olarak ortada duran politik/siyasi bir araç olarak konumlanır. Bununla birlikte toleransın karşılıklılık içeren bir kavram olması üzerinden Katolikler ve diğer yargılarını doğrudan koymadığı gerekçesiyle de ateistler toplumun bekası gözetilerek komünyonun devam edebilmesi adına tolerans sınırlarının dışında bırakılmıştır (Yılmaz, 2017b, s. 299).

2. Toleransın Kapsamı ve Sınırları

2. 1. Toleransın Kapsamı

Locke dini tolerans anlayışını metafiziksel açıklamalardan titizlikle kaçınarak (Marko, 2023, s. 3) ilki, kiliseye gönüllü katılım ve ikincisi, yönetimin uyruklarının gönüllü olarak hareket edebilmeleri adına alan açması olarak iki temel alanda oluşturur (Marko, 2023, s. 314). Locke hiç kimsenin belirli bir din/mezhep mensubu olarak dünyaya gelmediğini düşünür. Bu nedenle, kilise ifadesi Tanrı'ya toplu olarak ibadet edebilmek adına gönüllü olarak bir araya gelmiş insanlar

⁷ Locke “*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*” başlıklı yapıtını ilki “*İnsan bilgisinin kaynağını, kesinlik derecesini ve genişliğini araştırmak*” ve ikincisi “*inanç, sanı ve onama*”nın dayanaklarını ve derecesini saptamak” amacıyla kaleme almıştır. İnsanın kendisini ve içinde yaşadığı dünyayı anlayabilmesi “bilgiyi inançtan ayırt etme ve insan arayışının hangi alanlarda bilgiye erişmeyi umup hangilerinde inançla yetinmek zorunda olduğunu belirleme”sine bağlanmıştır (Woozley, 2017, s. 15-16).

topluluğuna gönderimde bulunur (Locke, 2017a, s. 61). Locke için bir kilisenin hakiki olup olmadığını belirleyen temel nitelik ise tolerans ilkesidir. Öyle ki, kişinin gerçek anlamda bir Hristiyan olabilmesi için tüm mezheplere ve hatta Hristiyan olmayanlara karşı dahi “yardımsever (charity), alçak gönüllü (Meekness) ve iyi niyetli (Good-Will)” (Locke, 2017a, s. 49) olması gerekir. Herkes kendi dinini/inancını hakiki olan olarak ilan etmektedir.⁸ Dolayısıyla bunlardan herhangi birinin hakiki olduğu varsayılsa bile bu öteki dünyada Tanrı tarafından sonuca ulaştırılabilecek/ulaştırılması gereken bir husustur. Diğer bir deyişle, herkesin kendisini Ortodoks ilan ettiği bir dünyada yönetimin vatandaşlarını gerçek olduğunu düşündüğü bir dine biat ettirmek adına güç kullanmaması gerekir. Dini gruplar da kendi üyeleri ve diğerleri üzerinde güç kullanma hakkı olmayan gönüllü topluluklardır (Tuckness, 2024).

Din/mezhepler dünyevi bir ihtişam elde etmek, diğer insanlar üzerinde güç uygulamak yoluyla egemenlik kurmak amacıyla değil insanların erdemli bir yaşam sürebilmeleri adına kurallar koymak üzere ortada durur. Bu noktada Locke İncil ve Havarilerine referansta bulunarak bir kimsenin içten gelen bir bağ olmaksızın zor yoluyla bir inanca dahil edilmesi halinde gerçek anlamda bir Hristiyan olmadığını belirtir. Bu nedendir ki, İsa'nın İncil'i ve/veya insanlığın ortak akli farklı inanışlara mensup kişiler arasında toleransı gerekli kılmaktadır (Locke, 2017a, s. 49-50).

Kişi doğru olduğunu düşündüğü bir öğreti doğrultusunda belirli bir topluluğa dahil olma özgürlüğüne sahiptir. Kişi öğretiyi ve/veya öğretinin ilgili komünyon tarafından ileri sürülen yorumu uyarınca oluşturulmuş yönergeyi yanlış bulması halinde ayrılma hususunda da yine aynı özgürlüğe sahiptir. Bununla birlikte komünyona dahil olma ve ayrılmaya ilişkin var olan bu özgürlük hali komünyon (kilise ve mensupları arasında) içi yaşamda söz konusu edilebilir görünmemektedir. Çünkü ister sivil düzlemde ister dini düzlemde olsun belirli bir komünyonda yer almak demek ilgili minvalde belirli kurallara bağlı kalınacağına ilişkin beyanda bulunmak demektir. Bu beyan ilgili topluluğun üyelerinin kendi rızalarıyla birlikte belirledikleri ve/veya hali hazırda belirlenmiş bulunan kurallara riayet edecekleri anlamına gelir. Dini temelde gönüllü bir oluşum olması uyarınca kurallar topluluk dışı bir sivil oybirliğiyle devredilmediği sürece yine topluluk üyeleri tarafından belirlenmelidir⁹ (Locke, 2017a, s. 62-63).

Topluluk ifadesi kural ifadesiyle sıkı bir bağ ilişkisi içindedir. Nitekim kuralların uygulanmaması bir süre sonra ilgili topluluğun çözülmesine sebebiyet verecektir. Bu nedenle topluluğa katılma, topluluk dışı bırakılma, hangi konularda ne zaman, nerde ve nasıl hareket edileceğine ilişkin kurallar tayin edilmiş olmalıdır. Bu gönüllülük halinin belirli bir komünyon oluşturması nedeniyle komünyon dışına atılmasını gerektirecek durumlar söz konusu edilebilir. Topluluk birliğinin ve devamlılığının korunması adına gerekli uyarılara karşın hala ilgili kurallara riayet etmeyen, aykırı davranan kişilerin topluluk içerisinde yer almaya devam etmesi tolerans kapsamında ele alınamaz. Buna karşın verilebilecek en büyük ceza aforoz etme/topluluk dışına atılma olup, böyle bir süreçte kişinin can ve mal güvenliğinin ihlali söz konusu edilemez (Locke, 2017a, s. 68).

İlgili gönüllü topluluğun/Kilisenin kuralları yine kendi üyeleri için geçerlidir. Nitekim Yeni Ahit'te Kiliseye bağlı olmayanların herhangi bir gerekçeyle herhangi bir biçimde

⁸ Descartes da Locke gibi her bir kimsenin kendi düşüncesini en sağın olarak gördüğü fikrine vurgu yapar: “Sağduyu dünyada en iyi pay edilmiş şeydir: Zira her insan sağduyudan o kadar iyi pay almış olduğunu düşünür ki... kendilerinde bulunan sağduyudan daha fazlasını arzulaması, pek de alıştığımız bir durum değildir... kanaatlerimizin farklılığı, bazılarının diğerlerinden daha akıllı olmasından değil, sadece düşüncelerimizi değişik yollardan sevk etmemizden ve aynı şeyleri göz önünde bulundurmamaktan ileri gelir” (Descartes, 2017a, s. 15).

⁹ Locke kuralların oluşturulmasını oybirliğiyle bir sivil devredilebileceğine ilişkin iddiasına karşı itirazlar olabileceğini bildirerek karşı üç argüman sunar. Bunlardan ilki, kuralların oluşumuna ilişkin yetkinin yalnızca ve yalnızca kiliseye aidiyetliği hakkında İsa'nın açık ve net bir bildiriminden bulunmuyor olmasıdır. İkincisi, tarihe baktığımızda kilise yönetimlerinin değiştiği ve bu değişim neticesinde düşünce ayrılıklarının yaşandığı hali hazırda görülebilir. Üçüncüsü, kurallar bir kilise üyesi tarafından oluşturulduğunda nasıl ki kişi kendi hür iradesiyle bir komünyona katılıyorsa aynı durum bir sivil yönetici söz konusu olduğunda da geçerlidir (Locke, 2017a, s. 63-64).

cezalandırılabilmesine ilişkin hiçbir ibare bulunmamaktadır (Locke, 2017a, s. 66). Büyük ölçekte siviller herhangi bir kiliseye mensup olmak bakımındansa küçük ölçekte ele aldığımız kişiler arasındaysa hiç kimse herhangi bir topluluğun üyesi olmasından ötürü önyargıya tabi tutulamaz; sahip olduğu haklar gasp edilemez. İnsanlar herhangi bir dine/mezhebe -Paganlar dahil olmak üzere- bağlı olmalarından ötürü haklarından mahrum bırakılamazlar. Bu bir anlamda kişinin herhangi bir topluluğa üyeliğinin bir başka topluluğun keyfi uygulamalarına direnmesi anlamına gelir. Söz konusu haklar sivil haklar olup dini işleyişin dışındadır.

Her şeyden önce herhangi birinin herhangi biri tarafından –ne kadar güçlü ve müdahale alanı ne kadar yüksek olursa olsun- zor yoluyla gönüllü olduğu iddia edilen bir komünyona takdim edilmesi gönüllülük esasını aşar. Dahası kişi tercihinde hata yapıyor dahi olsa bu kişinin kendi hatası olup ilgili hata bir diğerine zarar vermediği sürece öteki dünyada da zaten cezalandırılacak olan kişinin bu dünyada cezalandırılması gerekli değildir (Locke, 2017a, s. 69). Nitekim Locke şöyle belirtmektedir:

“Eğer bir Pagan (Heathen), her iki Ahit'ten de şüphe ediyorsa, bu inancından ötürü tahripkar bir vatandaş olarak cezalandırılmamalıdır. Zira onun inancı, insanlar buna inansın ya da inanmasın, sivil yöneticinin gücünde ve insanların mülklerinde herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır; hatta onlar eşit değerdedirler. Bu düşüncelerin yanlış ve saçma olduklarını hemencecik kabul ediyorum. Ancak kanunların görevi, düşüncelerin hakikatiyle değil devletin ve her bireyin can ve mal güvenliğinin güvence altına alınmasıyla ilgilidir” (Locke, s. 2017a, 106).

Hiçbir kilisenin hiçbir kilise üzerinde hiçbir hususta yargılama yetkisi söz konusu değildir. Sivil yöneticinin herhangi bir dini komünyona dahil olma hakkı elbette vardır ancak bu durum ilgili komünyona herhangi bir ayrıcalık tanınması adına bir sebep değildir. Öyle ki sivilin ve kilisenin yetki alanları birbirlerinden keskin bir biçimde ayrılmıştır. Bu nedenle ne sivil yönetici tarafından herhangi bir kilisenin sınırları olumlu ya da olumsuz anlamda değiştirilebilir ne de kilise kendi gücü uyarınca sivil yönetimin sınırlarında olumlu ya da olumsuz bir etkide bulunabilir. Bununla birlikte Locke din adamlarının kendi inançlarını kilise mensuplarına aktardıkları gibi kendi kilisesinden olmayanlara da aktarmakla yükümlü olduklarını bildirir. Ancak bu tamamen barışçıl, merhamet dolu, alçak gönüllü düzlemde olmalı herhangi bir zorlama söz konusu olmamalıdır. Bu hem karşılıklılık ilkesi gereği elzemdir hem de kilise kendi sınırlarının herhangi bir müdahaleden uzak kalmasını istiyorsa kendisi de bu minvalde hareket etmeli ve mensuplarını bu hususta teşvik etmelidir (Locke, 2017a, s. 74- 75).

Nitekim Locke bu iddiasını hikayeleştirerek temellendirme yoluna gider. Hikayeye göre sayı bakımından dikkate alınmayacak düzeyde az ve yoksul Hristiyan bir grup topluluk Pagan bir ülkeden orada yaşamak üzerine hayati gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde yardım isterler. İlgili Pagan ülke bu talebi kabul eder. Zamanla daha güçlü olmasa da Hristiyan dini yavaş yavaş kabullenilmeye ve yayılmaya başlar. İki farklı yapılanma arasında barış içinde bir hayat kurulabilmiştir. Sonuç olarak Hükümdar da Hristiyan olmuş ve Hristiyanlık da ciddi düzeyde güç kazanmıştır. Bu doğrultuda Pagan ülkeye taşınan Hristiyanlar arasında vaktinde yapılan sözleşmenin iptaliyle birlikte sivil haklar ihlal edilmeye başlanmıştır. Paganlara sivil düzlemin gereğine uygun hareket etmelerine karşın dinlerini terk edip Hristiyan olmamaları halinde mal mülklerinden mahrum bırakılacakları ve hatta yaşamlarına son verileceği bildirilmiştir. Bu noktada, Paganlara karşı kişisel açgözlülük ve çıkarlar nedeniyle din bahane edilerek bu uygulamaya gidildiği açıktır. Locke bu cezalar ve tehditler aracılığıyla bu tür uygulamalara gidilebileceği iddiasında olanların bu hikayeyi hatırlamasını ister¹⁰ (Locke, 2017a, s. 100).

¹⁰ Locke'un kendi teorisini temellendirmek adına varsayımsal olarak oluşturduğu bu hikaye kendi döneminde olduğu gibi başka zaman ve mekanlarda da görülmüştür. İspanyolların 1391'de Endülüs'ü tekrar ele geçirmeleriyle birlikte İslam egemenliği altında yaşayan Yahudiler ve Müslümanlar Katolik krallar İsabilla ve Ferdinand yönetimi uyarınca İspanya'nın politik ve dini birliğini temin edebilmek adına Hristiyan olmaya zorlandılar. Bu kapsamda Yahudilere ve Müslümanlara iki seçenek sunuldu: ilki; din değiştirerek Hristiyan olmak, ikincisi; Endülüs'ü terk etmek. Ülkeyi terk

Locke konuyu yine bir örnek üzerinden açıklar. İnsanların siyah saçlılar ya da gri gözlüler gibi fiziki görüntüleri bakımından sınıflandırmaya tabi tutularak ticaret yapmak, kendi çocuklarının yetiştirilmesinde insiyatif sahibi olmak ya da diğerlerine tanınan bazı sivil haklardan mahrum bırakılması halinde bu sınıflandırmaya tabi tutulan kimseler bir araya gelerek dininden ötürü ötelenen insanlar kadar risk arz edeceklerdir. Diğer bir ifadeyle isyanın sebebi dini farklılık değil insanların/yönetimlerin zulmüdür (Locke, 2017a, s. 121-122). Tolerans sınırının dışında kalanlar da hem sivil hem de dini temelde yer alan farklılıklar değil ahlaki olmayan edimlerdir (Akdemir, 2019, s. 137). Bu bağlamda tolerans aslında öteki olan içindir. Bununla birlikte, bu ilkeyi kendilerine şiar edinmeyenlerin uzun vadede ve son tahlilde kendi varlıklarını tehlikeye attıkları ileri sürülebilir (Goldie, 2010, s. 53).

Dini inançların neden sıklıkla çatışmalarda ve özellikle de çatışmaları meşrulaştırmak adına gösterildiğine dikkat etmek gerekir. Dini inanç doğası gereği diğer birlikliklere ve liderliklere göre benzersiz bir özelliğe sahiptir; kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymaksızın kendi kendisini meşrulaştırır (Selengut, 2008, s. 5).¹¹ Kritik soru dini çatışmalar altında gördüğümüz vakaların bireysel, ulusal, irki, ekonomik çıkarlar ya da azınlık statüsünde bulunan kimselerden herhangi birinin fayda gözetmek adına ileri sürdüğü argümanların bir sonucu olup olmadığıdır (Selengut, 2008, s. 193).

Sivil yönetimler yalnızca ve yalnızca dini etkinliklerin toplumun sivil yapısı adına tehditkar olması halinde müdahale edebilir. Bu bağlamda devlet şüphelerinin gerekçelerini açıkça ifade ettiği müddetçe risk halinde yetki sahibi olmakla birlikte vatandaşlar da yönetimin sivil politikalar oluşturup oluşturmadığını takip etmek adına paralel bir yetkiye sahiptir (Goldie, 2010, s. 13). Yönetimin uygulamalarının bireylerin haklarını hukuki ve ahlaki minvalde ihlal etmesi halinde hukuk dışı bir işlemin önüne geçebilmek adına iktidarın yetkisinin sınırlandırılması gereği üzerinden baskı ve zulme karşı nihai bir araç olarak özgürlüklerin korunması direnme hakkına bağlanır (Göze, 1969, s. 49; Kapani, 1993, s. 302; Nişancı, 2013, s. 26). Nitekim Locke uyrukların yönetimin uygulamalarını sorgulama ve/veya denetleme haklarının olmadığı bir siyasal iktidardansa adaletsizlik karşısında insanın kendi kendisini yargıç ilan edebildiği doğa durumunu daha yeğin görür ve şöyle belirtir:

“...Uyrukların hiçbirinin Keyfine Uygulamaları sorgulamaya ya da denetlemeye ilişkin en ufak bir özgürlüğü olmaksızın, bütün Uyruklarına dilediği her şeyi yapabildiği yerdeki Yönetimin ne tür bir Yönetim olduğunu ve Doğa Durumundan ne kadar daha iyi olduğunu bilmek istiyorum... İnsanların bir başkasının adaletsiz isteğine itaat etmekle yükümlü olmadığı Doğa Durumu bundan çok daha iyidir” (Locke, 2016, s. 22).

Locke direnme hakkını beş durumdan herhangi birinin açığa çıkması halinde makul eder. Bunlar sırasıyla, yöneticilerin kanunlara bağlı kalmaktansa keyfi uygulamalara gitmeleri, yasama organının çalışmasına engel olmaları, yasama organında yer alacak üyelerin seçim şeklinde değişiklik yapmaları, yabancı bir iktidara yönetimi devretmeleri ve güvensiz hale gelerek kanunların uygulanmasında yetersiz kalmalarıdır (Ömeroğlu, 2009, s. 106). Yine Locke’a göre, meşru olan ve olmayan iktidar sorunu ilki, bir iktidarın bir başkası tarafından gasp edilmesine; diğeri ise, zorbalıkla belirlenir. Dolayısıyla yasanın belirttiği yollar dışında elde edilmiş olan

etmeme kararı olarak görünüş itibarıyla Hristiyan olan ancak gerçek anlamda Yahudiliklerini koruyanlara Marrano, Müslümanlıklarını koruyanlara ise Morisko denildi. İki kelime de köken olarak domuz eti yemekten imtina etmek anlamına gelir (Alpyağıl, 2006, s. 225-226). Tıpkı hastanın kendisine verilen ilacı bedenine reddetmesi gibi en çok kabul gören ilaç olsa bile, inanç ve ilgili ibadet kişinin kendi kabulüne ilişkindir (Locke, 2017a, s. 87).

¹¹ Michael Bray ve arkadaşı 1985’te Amerika Birleşik Devletleri’nde yedi kürtaj kliniğini bombalamaktan tutuklandı (Juergensmeyer, 2003, s. 20). Juergensmeyer ile Yapılan röportajda bu eylemi yerine getiremeyecek kadar soğuk kanlı ve sıradan görünen Bray mahkumiyetine sebep olan faaliyetlerden pişmanlık duymadığını ve her ne yaptıysa buna değer olduğunu ifade eden Bray her ne kadar bir papa fikrini reddetse de Roma Katolik kiliselerine bağlıydı (2003, s. 23-29). Bray’in zihninde, biraz şiddet, Tanrı’nın yasasını ve krallığını yeryüzünde kurabilmek adına ödenen makul bir bedeldi (2003, s. 30).

iktidar da iktidarı halkı doğrultusunda değil kendi çıkarı adına kullanan iktidar da meşru olmayan kapsama girer ve itaat bekleme hakkı yoktur (Akın, 1987, s. 138; Taşkın, 2004).

2.1.1. Tolerans Sınırının Dışında Kalanlar

Locke için tolerans herkesi kapsamaz. "Tolerans Gösterilmemesi Gerekenler" (Locke, 2017a, s. 114) başlığı altında dört husus belirlenerek özelde iki kitle tolerans sınırlarının dışında bırakılmıştır. Bu dört husustan üçüncüsü birinci ve ikinci ilkeye bağlanabilir olmakla birlikte dördüncüsü ilk ilkeye bağlanmış görünmektedir.

İlk olarak, toplumun devamlılığını riske atabilecek hiçbir ilke tolerans sınırları kapsamında ele alınmamalıdır. Locke bu durumu ortak akıl gereğiyle hiçbir topluluğun doğrudan ilke olarak ortaya koymayacağı nadir görülebilecek bir durum olarak kabul eder. Bununla birlikte, daha riskli olan sivil hakları tehdit edici ilkelerin manipülatif ifadelerle ortaya konulmasıdır. Verilen sözlere özellikle de sapkınlara karşı riayet edilme gereğinin olmayışı, dini bakımdan aynılık taşımayan hükümdarların hükümdarlıklarına son verilme gereği gibi iddialar bu kapsamda ele alınır.

İkinci olarak, her bir kişiye toleranslı olunması gerektiği ilkesine sahip olmayan kimse ve gruplar –bu ilkeye sahip kişi ve kurumların devamı adına- dışarıda bırakılır. Çünkü bu durum açıkça yönetimi ele geçirinceye değin tolerans ilkesinden faydalanmaya çalışıldığı ancak geçirildiği anda sivil haklar olarak ele aldığımız can ve mal güvenliğinin tehlikeye düşeceği anlamına gelir. Katolikler bu kapsamda ele alınır. Katoliklerin tutumları uyarınca sapkın olduğu ilan edilen/iddia edilen hükümdarın tahttan indirilmesi ya da yine sapkın olduğu ilan edilen/iddia edilen kimselere karşı verilmiş sözlerin tutulmaması makuldür. Bu durum medeni toplumun devamı bakımından ahlaki ve siyasi olarak risklidir.

Locke, yorum gerektiren doktrinler için kiliseleri bölmenin veya başkalarını dışlamanın sapkınlık olduğunu düşünürken, yine de bu talihsiz, parçalanmış gerçeklikte yaşayanlara seslenir ve toleransın gerekli ve tek çare olduğunu belirtir. Kısacası, çeşitli dini toplulukların etki alanlarını sınırlamak, vicdan özgürlüğüne sahip bir ülke yaratmaya yardımcı olacaktır (Marco, 2023, s. 105). Rawls (1999, s. 189-190), Forst (2008, s. 91) ve Tully (1993, s. 8) de Locke'un Katolikleri tolerans sınırlarının dışında tutmasını ilgili gerekçelerle makul kabul ederler. Ancak Goldie, Locke'un teorisi uyarınca Katoliklerin pratiklerini revize etmeleri halinde tolere edilebilirler arasında yer alabileceğini iddia etmektedir. Nitekim 18. yy. Katolikleri Locke'un teorisinden yardım alarak papanın siyasi otoritesine tam bağlılık ya da sapkınlara verilen sözlerin ihlali gibi kuralları olmadığını göstermeye çalışmışlardır (Goldie, 2010, s. 53).

Locke'un Katoliklere karşı toleranssız olmasının gerekçelerini onun doğa durumunda ele aldığı savaşı temellendiren açıklamalarında da görebiliriz. Locke bir kimsenin bir başka kimsenin yaşamını hazırlanmış bir planla sözlü açıklama ya da eylemde bulunarak tehdit etmesi halinde ilgili kimsenin ve ilgili kimsenin savunularını destekleyenlerin bir düşmanlık ve varlığını ortadan kaldırma bakımlarından "bir Savaş Durumu" açığa çıkardığını ileri sürer ve şöyle ekler:

"Çünkü beni Yok Etmekle tehdit eden şeyi yok etme hakkına sahip olmam gerektiği makul ve adildir. *Temel Doğa Yasasına göre İnsanın, mümkün olduğunca, korunması gerekli olduğundan*, herkesin korunması mümkün olmadığında, Suçsuzun güvenliği tercih edilmelidir: Dolayısıyla birisi kendisine karşı Savaş açan ya da kendi varlığına karşı bir Düşmanlık açıklamış olan bir İnsanı, bir Kurt ya da *Aslanı* öldürürken hangi nedeni kullanıyorsa aynı Nedenle yok edebilmelidir; çünkü bu tür İnsanlar, Ortak Akıl Yasasının bağları altında değildirler, Güç ve Şiddet kurallarından başka kuralları yoktur ve dolayısıyla bunlara karşı, İktidarlarının altına düşüldüğünde düşeni yok etmeleri kesin olan tehlikeleri ve zararlı Yırtıcı Av Hayvanları muamelesi yapılabilir" (Locke, 2016, s. 27-28).

Üçüncü olarak, bir sivil yönetim altında yer alan kiliselerden herhangi birinin başka herhangi bir sivil yönetimin himayesine fiilen girmesi halinde ilgili kiliselere tolerans

gösterilmeyecektir. Locke bu durumu kendi kendine düşman üretmekle benzeştirir (Locke, 2017a, s. 116). Bir topluluğun birbirine aykırı çıkarları gereksinen iki ayrı yönetime birden tabi olması mümkün görünmemekle birlikte ulusal güvenlik açısından tehdit edicidir (Wooulhouse, 2011, s. 194).

Dördüncü ve son olarak, “Tanrı’nın varlığını inkar eden” (Locke, 2017a s. 117) kimseler tolerans sınırlarının dışında bırakılmıştır. Locke hangi kiliseye veya mezhebe mensup olduğuna bakılmaksızın Tanrı’nın varlığını kabul eden kimseler üzerinde topluluğun devamını sağlamak adına oluşturulan vaatlerin ve ahitlerin bağlayıcı olduğunu, inkar edenler içinse bağlayıcı olmadığını iddia eder. Diğer bir ifadeyle, gerekçe olarak ateistlerin antinomian¹² olmaları ileri sürülür. Ateistler Locke’un gözünde Tanrı’nın varlığının reddettikleri için topluluğun devamlılığını sağlayan ilkelere bağlılıkları olmayan kimselerdir. Dolayısıyla Locke bu kitleyi teorik gerekçelerle en başından sınır dışı bırakmıştır (Goldie, 2010, s. 12-13).

Öte yandan Locke (2017b, s. 484) “*Us bizim son yargıcımız ve her şey için son yol göstericimizdir*” demekle birlikte yardımsız bir aklın ahlaki temelleri kurmakta yetersiz kalacağına olan inancı nedeniyle Tanrı’nın varlığını kabul etmeyenleri makul karşılamaz. Bu doğrultuda düşünüldüğünde kitle teorilerinin pratiği gereği seküler temelde uygun bulunmaz (Marko, 2023, s.68). Dahası 1689 yılında kaleme aldığı Mektup’tan bir yıl sonra İnsan Anlığı üzerine Bir Deneme başlıklı çalışmasını kaleme almış ve bu yapıtında Tanrı’nın kesin olarak var olduğu¹³ bilgisine ulaşabileceğimizi ileri sürmüştür. Hiçlik herhangi bir varlık üretmeyeceği için öncesiz-sonrasız bir varlık dolayısıyla en güçlü en çok bilen bir varlık vardır (Locke, 2017b, s. 422). Locke’un Tanrı’nın varlığını inkar eden kimseleri tolerans sınırları dışında bırakması hali hazırda kesin olan bir durumun inkarına giden/gidebilecek zihinlerin toplumun sağlığı ve devamı adına yetersiz görmesiyle ilişkilendirilebilir. Nitekim Locke şöyle demektedir:

“...tarih sayfalarında birer leke olarak kalan tanrıtanımazlar... işlenmemiş doğanın, yazının ve düzencenin ve sanat ve bilimlerdeki gelişmenin yardımı olmadan kendi başına bıraktığı toplumlardır. Fakat bu araçlardan geniş ölçüde yararlanmalarına karşın, düşüncelerini bu yolda çalıştırma çabası göstermediklerinden Tanrı idesinden ve bilgisinden yoksun olanlar da vardır” (Locke, 2017b, s. 92).

Dunn (2011, s. 104) Locke’un teorisinde Tanrı’ya inanmayanların doğrudan ahlaki değerlerden yoksun olarak kabul edilmesine bağlı olarak ilgili kitlenin tolerans sınırları dışında bırakılmasının teorik olarak tutarlı olduğuna gönderme yapar. Akdemir de (2019, s. 136) Locke’un epistemolojisinde gördüğümüz deneyim vurgusuna rağmen Tanrı’nın varlığına yer

¹² Antinomian kavramı Yunanca kökenli olup anti (karşı) ve nomos (yasa) kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilmiştir. Bu sıfat toplumun ileri sürdüğü kurallardan başışık olarak yaşamak isteyen insanlarda gönderimde bulunmakla birlikte toplumun yasalarını yıkma ya da değiştirme çabasında olmayıp pasif bir biçimde başışık olma isteğindedir (Cevizci, 2005, s. 123).

¹³ Locke Descartes’ın “Bizdeki Tanrı düşüncesinde var olmak zorunluluğu vardır ve yalnız bununla da bir Tanrı’nın var olduğu kanıtlanabilir” (2017b, s. 76) ontolojik Tanrı tanıtlamasını eleştirecek şekilde zihni beyaz bir kağıda benzeterek bütün idelerin duyumdan geldiğini (Locke, 2017b, s. 97) Tanrı idesinin de doğuştan olmadığını (Locke, 2017b, s. 92) ileri sürer. Buna göre, her ne kadar zihnimizde doğuştan bir Tanrı idesi yoksa da onun varlığı matematiksel kesinlikte olup dikkat ve düşünmeyi gerektirir. “Bizdeki en yetkin Varlık idesi Tanrı’nın tek Kanıtı değildir” (Locke, 2017b, s. 425). Nitekim kimilerinde Tanrı idesinin olmadığı kimilerindeyse var olan bu idenin değişkenlik gösterdiği gözetilecek olursa tanrıtanımazlara karşı Tanrı’nın varlığını tanıtlamak adına en yetkin varlık idesinin varlığı yetersiz kalmaktadır. Öyle ki aynı ülkede yaşayan insanlarda bile aynı ad altında birbirinden farklı ve hatta kimi zaman bağdaşmaz ideler görüldüğü içindir ki bu idelerin doğuştan olduğu ve/veya Tanrı’nın özniteliklerini imlediği de ileri sürülemez. (Locke, 2017b, s. 93). Detaylı bilgi için bkz. Lascano, P. Marcy (2016). Locke’s Philosophy of Religion. A Companion to Locke, First Edition. (Edited by M. Stuart). Blackwell Publishing, Ltd. Published by John Wiley & Sons, Ltd. Buna karşın Özgökman bu tanıtlanmanın aynı zamanda kozmolojik bir tanıtılma olarak ele alınabileceğini ve yeterli bir tanıtılma olduğunu ileri sürmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Özgökman (2022) Descartes’ta Tanrı Fikri ve Tanrı’nın Varlığı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53: 509-532.

açmış olmasını onun epistemolojisinin dini tolerans anlayışıyla uyumlu olduğunu ileri sürmektedir.

Buna karşın insan hakları ve ahlaki edimlerin Tanrı'nın varlığı sorunundan bağımsız olarak ele alınabileceğine ilişkin iddialar da söz konusudur. *Does Human Rights Need God?* başlıklı eserde editör Bucar ve Barnett Profesör George'a din ve/veya Tanrı'nın doğasının insan işleyişindeki rolüne ve bu hususta bir konsensüs olması gerekip gerekmediğine ilişkin soru yöneltirler. George hepsi olmamakla birlikte doğal hukuk teorisyenlerinin çoğunun teist olduğunu ancak bununla birlikte pek çok ahlaki gerçeğin vahiy yolundan bağımsız olarak etik düşünceyle de kavranabileceğini bildirir. Cinayet ve hırsızlığa ilişkin temel normlar On Emir'de açığa çıkarılmış olsa bile Tanrı'nın vahiylerinden ayrı olarak bilinebilirler. Doğal yasa bizim tarafımızdan bilinebilir ve düşüncelerimiz, davranışlarımız, yargılama ve seçim yapma yetimiz insan kapasitesi tarafından yerine getirilebilir. Dolayısıyla adalet ve insan hakları gibi normlar tamamen insan oluşumuz bakımından rasyonel sorgulama, anlayış ve yargılama yoluyla uluslararası platformda da insan hakları rejiminin temellerini oluşturması bakımından yeterlidir (George, 2005, s. 140-141).

3. Sivilin Rolü

Locke için farkların¹⁴ aynı sivil yönetim altında bir aradalığını korumak kamu barışı için temel husustur. Dahası herhangi bir dini yapılanma içinde yer almak ilgili kişi ve öteki dünya bakımından önemli olup sivil yönetim için zarar prensibi korunduğu sürece sivilin yetki alanının dışındadır. Bu yetki yalnızca ve yalnızca "*En Yüksek Yargıca [Tanrı'ya] (supreme judge of all men aittir*" (Locke, 2017a, s. 71). Devlet yaşama hakkı, bedeninin korunması, sağlıklı olma, özgür hareket edebilme, mülk sahibi olabilme gibi öğeleri barındıran sivil çıkarların korunması, teşvik edilmesi ve geliştirilmesi adına oluşturulmuş insan topluluğudur. Locke şöyle ifade eder: "Toplum sözleşmesinin, her bir bireyin mülkiyetinin korunması, toplum barışı ve refahının ya da tüm insanlara ait olan kamu mallarının selameti için yapıldığını belirtmek isterim" (Locke, 2017a, s. 110).

Bu bağlamda sivil yöneticinin asli görevi bu oluşumun temini ve devamı adına oluşturulmuş yasaları kendi halkını gözettiği kadar tüm insanlığı da gözetecek şekilde taraf gözetmeksizin uygulamaktır. Herhangi birinin ilgili sisteme zarar vermesi halinde, ilgili kişi yine aynı yasalar tarafından fayda temin ettiği sivil hakların azaltılması ya da ilgili zararın büyüklüğü ölçüsünde bazı haklardan mahrum edilmesi yoluyla kontrol altına alınmalıdır. Bununla birlikte, sivil yöneticinin görevi devlet olarak tanımı yapılan erkle ilgili olup ruhların kurtuluşuna ilişkin herhangi bir söz söyleme hakkı yoktur. Locke sivil yönetim için de sınır getirir ve bu sınırın gerekçelerini üç durum bildirerek açıklar.

İlk olarak, söz konusu ruhların kurtuluşu olduğu andan itibaren sivil yönetici de salt kendi ruhunun kurtuluşuna ilişkin hareket etmekle yükümlüdür. Sivil yönetici bir başka insanın ruhunun kurtuluşu hakkında söz sahibi değildir. Böylesi bir yetki Tanrı tarafından hiç kimseye bahsedilmiş değildir. İnsanların kendi rızaları doğrultusunda yaptığı bir devirden de söz edilemez çünkü herhangi birinin kendi ruhunun kurtuluşuyla ilgili olarak tüm yetkiyi bir başkasına devredecek düzeyde kayıtsız olduğu düşünülemez. Dahası gerçek bir inanın anlamı içten gelen bir eylemle ilişkilidir.

İkinci olarak, sivilin rolü yalnızca ve yalnızca dışsal olanla ilgilidir. Diğer bir deyişle, sivil yöneticinin sivil çıkarlar üzerinde sorumluluğu vardır. Dahası mülkiyet, kapatılma, işkence gibi dışsal zorlamalar halinde dahi kişi içten bir inana sahip değilse hali hazırda ilgili kiliseye bağlılığından söz edilemez (Locke, ss. 2017a 57-58). Bu tür cezalar yersiz olup uygulanmaları

¹⁴ Farklara ilişkin olarak ortaya konan ihtimas salt politik bir tutum olmayıp hali hazırda var olana doğal olana ilişkin bir gönderim içermektedir. Locke'un dil felsefesi uyarınca idelerin oluşturulma sürecinde gördüğümüz üzere: "*İnsanlar, ilişki kurdukları değişik Nesnelere göre değişik ideler edinmişlerdir*" (Locke, 2017b, s. 100). Dolayısıyla farkların doğal birer süreç olması nedeniyle toleransın epistemolojik olarak gerekli olduğu ileri sürülebilir.

halinde de insanı gerçek anlamda ikna etmeye muktedir araçlar değildirler¹⁵ (Goldie, s. 2010, s. 14; Locke, 2017a, s. 59).

Üçüncü olarak, bu konuda güç yetirebilse de yeterli ya da etkin değildir. İnsanın ruhunun kurtuluşu hiçbir kuşkuyla yer bırakmaksızın kendi sorumluluğunda olup başkasının inisiyatifine bırakılmaz/bırakılmamalıdır (Locke, 2017a, s. 79). Locke'un birey ve Tanrı arasında kurduğu bağ uyarınca bir kimse sivil toplumun gereği sağlandığı sürece kendi iradi tutumuyla hareket etmelidir (Dunn, 2011, s. 45). Söz konusu dini hususlar olduğunda sivil yöneticinin üstüne düşen kendi buyruklarını sunmaktan ziyade kiliselere bırakmaktır. Bu kilisenin kendi mensupları üzerinde uygulayabileceği en büyük ceza aforoz olmakla birlikte sivil yöneticinin kiliseye müdahale edebileceği durumlar da vardır (Woolhouse, 2011, s. 273).

Kilisenin uygulamalarını (1) "İbadetin dışsal yapısı ve dini törenler ile (2) İnancın ilkeleri ve hükümleri" olmak üzere iki temelde ele alan Locke bunlardan ilkinin zahiri ibadet ve bağısız şeyler ikincisini, sivil haklarla uyumluluk bağlamında inceler. Sivil yönetici zahiri ibadete ilişkin olarak kendisinin mensup olduğu bir kilisede dahi karar yetkisine sahip değildir. Çünkü bu Tanrı'ya ibadetle ilgilidir ve sivilin sınırları dışındadır. Bununla birlikte, bağısız şeyler tam anlamıyla yasama gücünden bağımsız olarak ele alınamazlar. Sivil yönetici bağısız işlere ilişkin olarak keyfi hareket edemeyeceği gibi kamu yararı söz konusu olduğunda müdahale yetkisi vardır. Locke bu durumu vaftiz edilmekle örneklendirir. Hali hazırda kilise üzerinde yetkisi olmayan sivil yönetici çocukların su ile yıkanmalarının sağlık bakımından gerekli olduğu görüşüyle bu uygulamanın devamına yönelik karar verebilir. Bu durum her ne kadar kilise içinde bir uygulama olsa da sivilin kararı sivil bir meseleye ilişkindir. Bununla birlikte, tam da bağısız olmasından ötürü herhangi bir durum Tanrı'ya ibadet için gerekli olarak ne ileri sürülebilir ne de yasaklanabilir. Kamu yararı söz konusu olmadığı sürece bağısız şeyler "doğal (*free*) ve meşrudur"(Locke, 2017a, s. 92).

İkinci olarak, sivil yöneticinin yasalar aracılığıyla herhangi bir kilise üzerinde herhangi bir törene ilişkin yetkisinin olmaması hiçbir söz hakkının olmadığı anlamına gelmez. Locke bazı hususların hiçbir yerde meşru olamayacağını bildirerek bu gibi durumlar için kilisenin bağımsızlığı iddiasında bulunulamayacağını ileri sürer. Çocukların kurban edilmeleri, cinsel hayata ilişkin bazı durumlar vb. herhangi bir kiliseye ait olmaklık bakımından sivil yöneticinin tolerans göstermesi için gerekçe olamazlar. Sivil hayatta toplumun sağlığı için zararlı olmaları nedeniyle yasaklanmış olan şeyler kilisenin uygulamalarında da yasaklanmış olmalıdır. Örneğin hayvan kesimi türün devamlılığı ya da herhangi bir hastalık nedeniyle sivil hayatta yasaklanmışsa kilise uygulamalarında da yasaklanır. Dikkat edilmesi gereken husus sivilin bu uygulamasının dine değil sivile ilişkin olmasıdır. Bununla birlikte sivil hayatta yasal olan şeyler kilisede yer alabilir (Locke, 2017a, s. 95-97). Locke bu noktada olası bir durumda eğer söz konusu olacaksa kilisenin mi sivil mahkemenin mi yetkisinin birbirleri üzerindeki durumunu tartışırken böyle bir şey olacaksa sivile hak tanımıştır (Akdemir, 2019, s.135; Kargın, 2024, s. 74-75). Her bir kilise üyesi aynı zamanda bir sivildir ancak her bir sivil her bir kilisenin üyesi değildir. Bu nedenle herhangi bir kilise uygulaması sivilin ihtiyaçları doğrultusunda kapsam bakımından sivile tabi tutulabilir. Bu minvalde sivilin yetkisi yine sivil gerekçelerle genişletilebilir.

Sonuç

Çalışmamızı Locke'un açıklamaları uyarınca ilki teorik ikinci pratik düzlemde iki bağlamda bitirmeye çalışacağız. Locke iki düzlemi de gözeterek ilkinde, doğrudan pratik nedenlerle ikincisinde ise, doğrudan teorik gerekçelerle iki kitleyi tolerans sınırları dışında bırakmış görünmektedir: Katolikler ve ateistler. Ancak daha detaylı bakıldığında ilki hem teori hem pratikte ikinci grupsa yalnızca teorik gerekçelerle dışarıda bırakılmış gibi görünmektedir. Çünkü Katolikler tolerans ilkesini tanımayanlar, yaşamda uygulamayanlar olarak dışarıda

¹⁵ Bu noktada yukarıda verdiğimiz 10. dipnota bakılabilir. Nitekim bütün zorlamalara karşın insanlar gerçek anlamda din değiştirmemişlerdir. Bu tarihi örnek üzerinden de ilgili uygulamaların uygun araçlar olmadıkları görülebilir.

bırakılmasına karşın ateistler teorik olarak Tanrı ilkesini gözetmemeleri nedeniyle en başından kurallara riayet etme hususunda kusurlu bulunmuş gibi görünmektedir. Katoliklerin kendilerinden olmayanlara karşı teorik olarak toleranssız duruşu ve yukarıda da belirttiğimiz bazı tarihlerde yaşanmış bazı durumlar gözetildiğinde Locke'un Katolikleri sınır dışında bırakmasının makul görülebileceği ileri sürülebilir. Ayrıca bu tutum Locke'un doğa durumu ve epistemik açıklamalarıyla da tutarlı görünmektedir. Buna karşın Katoliklerin tutumlarını revize etmeleri halinde tolerans sınırlarına dahil edilebileceğini unutmamak gerekir. Tanrı'nın varlığını reddeden/inkar eden kimselerinse tolerans ilkelerine bağlı kalmaları halinde -ki aksine ilişkin teorik bir tutumları yoktur- salt ahlaki değerlerden yoksun oldukları varsayımıyla tolerans sınırları dışında bırakılmaları makul görünmemektedir. Nitekim Locke idelerin oluşturulmalarını farklı deneyimlere bağlamakta ve kimilerinde farklı Tanrı idelerinin olduğunu kimilerindeyse hiç olmadığını bildirmektedir. Dolayısıyla bu doğal bir süreç gibi görünmektedir. Bu bağlamda, Locke'un ateizme ilişkin veriler sunmakta yetersiz kaldığı düşünülebilir. Bu nedenle ateistlerin Tanrı'nın varlığına inanan herhangi bir kimse gibi toplumun sağlığına zarar vermesi halinde söz konusu edilen salt sivil kurallara tabi olarak ele alınmaları gerektiği illeri sürülebilir. Dolayısıyla tolerans ilkesini kabul etmeyen herhangi bir kimse ya da grubun tolerans sınırları dışında bırakılması makul görülebilir olmakla birlikte sivil yönetimin zarar vermeme prensibini yerine getirdiği sürece ateistlerin bu kapsamda ele alınmış olması çok da makul bulunmamıştır. Yine de dikkat edilmesi gereken husus Locke'un bu iki kitleyi toplumun refahını tehlikeye atacağı gerekçesiyle seküler temelde almış olmasıdır. Nitekim, Locke çok açık bir biçimde insanlar arasında açığa çıkan problemlerin farklı olmaktan ötürü olmadığını aksine ilgili farklılığı sebep olarak göstererek toplulukların birbirlerine karşı zulmetmesi olarak ilan eder. Yapıtın içinde de geçtiği üzere tolerans sorunu yalnızca dini bağlamda ele alınabilecek bir husus olmayıp tüm farklılıkları kapsamakta ve farklılıkların bir aradalığını teminat altına alan siyasi bir tutum olarak ortada durmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A., Zabcı, F. Ç., ve Ergün, R. (2009). *Kral-Devletten Ulus- Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akdemir, F. (2019). John Locke'ta Hoşgörü Anlayışı Bağlamında İnanç Özgürlüğü Problemi ve Din-Devlet İlişkisi, *FLSF*, 2019 Bahar, sayı: 27, ss. 132-151.
- Akın, F. İ., (1987). *Kamu Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Alpyağıl, R. (2006). "Marrano" Derrida, "Morisko" İbn Arabi", Derrida: Yaşamı Yeniden Düşünmek içinde, *Cogito dergisi*, sayı: 47-48 özel sayı ss. 223-235, Dergi editörü: Şeyda Öztürk, Konuk editör: Zeynep Direk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cassell's Latin Dictionary (Latin-English and English-Latin) (1938) revised by J. R. V. Marchant and Joseph F. Charles. Cassell and Company Ltd. London, Toronto, Melbourne and Sydney.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma.
- Çağmar, M. Ş. (2024), Human Nature, Equality and Violence: Hobbes A Political Review, *Kalagos Revista de Filosofia*, V. 21, N. 1, 1-16.
- Descartes (2017a). *Metot Üzerine Konuşma*, (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Descartes (2017b). *Felsefenin İlkeleri*, (M. Akın, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Dunn, J. (2011). *John Locke*, (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Forst, R. (2008). Pierre Bayle's Reflexive Theory of Toleration. *Nomos*, 48, 78-113.

- George, P. P. (2005). Natural Law and Human Rights: A Conversation. E. M. Bucar ve B. Barnett (Ed), *Does Human Rights Need God?* içinde (ss. 135-145). Cambridge, UK: B. Eerdmans Publishing Co.
- Goldie, M. (Ed.) (2010). John Locke, A Letter concerning Toleration and Other Writings, edited and with an Introduction. Indianapolis: Liberty Fund.
- Göze, A. (1969). Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme (Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 35(1-4).
- Juergensmeyer, M. (2003). Terror in the Mind of God, Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri (Kamu Hürriyetleri)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kargın, H. H. (2024). John Locke'un Din Felsefesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (1), 73-92.
- Klein, E. (1969). A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Lascano, P. M. (2016). Locke's Philosophy of Religion. M. Stuart (Ed), *A Companion to Locke* içinde (ss. 469-486). UK: Wiley Blackweel.
- Locke, J. (2016). Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, (çev. F. Bakırcı), Ankara: Eski Kitaplar.
- Locke, J. (2017a). Toleras Üzerine Bir Mektup, (çev. F. Yılmaz), Atıf Yayınları: Ankara.
- Locke, J. (2017b). İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, (çev. V. Hacıkadiroğlu), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Marko, S. J. (2023). John Locke's Theology: An Ecumenical, Irenic and Controversial Project, New York: Oxford University Press.
- Nişancı, Ş. (2013). Sivil İtaatsizlik-İyi Vatandaş Olmak mı, İyi İnsan Olmak mı?, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Ömeroğlu, Ö. (2009). Direnme Hakkı, Meşruluğu ve Pratik Değeri, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, volume XIII Issue 1-2, ss. 103-115.
- Özgökman, F. (2022). Descartes'ta Tanrı Fikri ve Tanrı'nın Varlığı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53: 509-532.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge: MA (1999).
- Selengut, C. (2008). *Sacred Fury: Understanding Religious Violence*. United States of America Rowman & Littlefield Publishers.
- Taşkın, A. (2004). Baskıya Karşı Direnme Hakkı, *TBB Dergisi* Sayı 52, ss. 37-65.
- Tuckness, A. (2016). Locke on Toleration, *A Companion to Locke* içinde, Ed. By Matthews Stuart, ss. 433-448, Wiley Blackwell: UK.
- Tuckness, A. (2024). "Locke's Political Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/locke-political/>>.
- Tully, J. (1993). *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woolhouse, R. (2011). John Locke. (çev. A. Terzi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Woozley, A. D. (2017). Giriş, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* içinde, (çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Yılmaz, F. (2017a). Tolerans, Hoşgörü ve Müsamaha, *Tolerans Üzerine Bir Mektup* içinde (ss.1-13). Ankara: Atıf Yayınları.
- Yılmaz, F. (2017b). John Locke'un Tolerans Anlayışına Bir Eleştiri, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl:3 Sayı: 8, ss. 281-299.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.